

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

25 FEBRUARI
1938

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

13^e JAARGANG
N° 3

UITGAVE DER VEREENIGING. SECRETARIAAT: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

De uitgestelde algemeene (jaar-)vergadering zal op **Maandag 28 Februari a.s.** in het Hôtel des Pays-Bas aan het Janskerkhof plaats vinden. Ze vangt om half acht des avonds aan, de voordracht van den Heer R. T. Muschart te half negen uur precies. Voor verdere bijzonderheden wordt naar de agenda, die in het vóórlaatste nummer staat afgedrukt, verwezen.

BURGEMEESTERS EN VROEDSCHAP VAN UTRECHT ALS DOOPGETUIGEN AAN HET HOF VAN LIPPE, 1660.

In de Utrechtsche vroedschapsvergadering van den 23sten Januari 1660 kwam ter tafel een missive „van de Heere Philips Grave van der Lippe Schaumburg ende Sternberch, gedateert in Burchburg den 24 Decemb. 1659, continerende, dat sijne Gen(ade) tot doopgetuyge over des selfs soontgen den 20^{en} der voorss. maend ter werlt gebracht van sijne Gen. Gemalin Vrou Sophia, geboren Landt gravinne van Hessen etc., nevens andere was versoekende d'heeren Burgerm(eestere)n ende raedt deser stadt ende dat uyt sonderlinge genegentheyt tot deselve, inde welcke sijne wel-gemelde Gen. met contentement geresideert hadde etc.”.

Vermoedelijk leefde bij niemand meer de herinnering aan vroegere gevallen van overeenkomstigen aard, had althans niemand ervaring op het gebied der vorstelijke pillegiften ¹⁾, want de edelachtbare heeren bleken eenigszins verlegen met de zaak te zitten en besloten dus elders voorlichting te vragen. „Ende alsoo men verstonde, dat de Ho(og) Mo(gende) Heeren Staten Generael deser Landen daer toe mede versocht waren, is geraden gevonden d'Heer oud-borgermeester van der Hoolck, gecommitteert ter vergaderinge van Haer Ho. Mo., te schrijven, om te hebben bericht hoe Haer Ho. Mo. gewoon sijn haer in gelijcke gevallen te dragen ende wat nu in desen gedaen sal worden.”

Reeds een week later, in de vergadering van Maandag 30 Januari (= 9 Februari nieuwe stijl), werd „ontfangen ende gelesen rescriptie van d'Heer oud-borgermeester van der Hoolck, geda-

teert Hage den 5en February 1660 stilo novo, berichtende . . . dat op 't versoeck van den Heer Grave van der Lippe bij d'heeren Staten Generael was geresolveert, dat den jong geboren Heere Grave desselfs sone sal worden vereert een verguldt lampet, weerdich omtrent twaelff hondert gulden, ende in de Craem Camer hondert rijcxdalers, met versoeck, bij een complimentaire missive te doen, dat welgemelde Heere Grave een persone aldaer in loco believen te designeren om Haer Ho. Mo. te representeren, daer bij voegende vernomen te hebben dat geen andere als Hare Ho. Mo. ende d'Heeren Regierders deser stadt hier te lande als getuygen waren versocht ende dat met ende neffens de vorsten van Brunswijck ende Anhalt."

Utrecht meende dit Haagsche voorbeeld, zij het op wat bescheidenere wijze, te moeten volgen en „nae deliberatie is bij de Vroedschap goetgevonden ende verstaen, dat men gelijcken complimentairen briefff uyt de naem van dese stadt zal schrijven, ende dat d'Heeren Borgermeesteren ende die haere Ed. sullen assumeren, t'samen disponeren sullen over de vereeringe van deser Stadts wegen te doen, mits dat de selve in prijs niet en excedere omtrent dryehondert Rijcxdalers boven vijftich gelijcke dalers inde Craem Camer te vereeren."

Geheel in overeenstemming met dit besluit werd gehandeld en zoo kon de stadsthesaurier (eerste kameraar) op bladzijde 53^b zijner rekening over 1659/1660, onder de uitgaven voor „extra ordinariis saecken" een bedrag van totaal 870 gulden verantwoorden, wegens „d'Heere Grave van Lip etc. vereert met een silver lampet ter somme van seven hondert ende veertich gulden tot een pillegifte van sijn Ed. soon, over wiens doop de Vroedschap op desselfs versoeck hebben gestaen, nevens hondert dertich gulden in de craemcamer vereert, volgens resolutie van den 30en January 1660."

De jonggeborene, van wiens plechtige doopheffing het Utrechtsche stadsbestuur in Mei 1660 op het kasteel Buckeburg getuige zou zijn, ontving de namen Philippus Ernestus. Hij was het tiende en laatste kind van Philippus (geboren in 1601, gestorven in 1681), de stichter der linie Buckeburg, en van Sophia, landgravin van Hessen (geboren in 1615, gestorven in 1670), met wie de graaf in 1644 gehuwd was.

Philippus Ernestus huwde in 1686 met Dorothea Amalia, hertogin van Holstein (geboren in 1656, gestorven na 1723), werd de stichter der linie Alverdissen en stierf in 1723²⁾.

Over het verblijf van den vader te Utrecht, waar hij volgens eigen getuigenis „met contentement geresideert hadde", is zoo goed als niets bekend. Die „veeljarige bijwoning" houdt geen verband met het Utrechtsche burggraafschap, want dit kwam eerst

in 1687 door vererving aan een graaf van Lippe en wel aan Simon Hendrik uit de linie Detmold ³⁾).

Zeer waarschijnlijk heeft hij hier te lande niet in het Staatsche leger gediend. Wel is het voornemen daartoe even bij hem opgekomen en heeft hij daarover in Juli 1637 met zijn broer Otto gecorrespondeerd, maar dit plan is blijkbaar niet tot uitvoering gebracht. Onder de namen van de officieren der Hollandsche regimenten van dien tijd komen wel de graven Otto en Willem voor, maar bij de Utrechtsche regimenten heeft geen graaf van Lippe gediend ⁴⁾. Had graaf Philippus zich tot den militairen stand aange trokken gevoeld, dan zou hij zijn geboortegrond allicht niet in de heftigste jaren van den dertigjarigen oorlog (1618—1650), waarin het Lippe'sche land veel te verduren had, verlaten hebben.

Uit de mededeelingen van zijn levensbeschrijver ⁵⁾ blijkt, dat graaf Philippus in de jaren tusschen 1630 en 1640 meermalen en gedurende langen tijd in de Nederlanden, voornamelijk te Utrecht heeft vertoefd. Meer dan in de vroeger door hem bereisde Zuid-Europeesche landen scheen hij zich hier „thuis te gevoelen te midden van de ernstige en rechtschapen verwanten van het Germaansche ras". In een brief, den 6den Januari 1632 uit Utrecht verzonden, schreef hij o.m. aan zijn broer Otto: „ich vor mein persson hab mich bis dato noch allhier zu Utrecht aufgehalten, bin wohl in drei mohnaten in den Haag nicht gewessen, passire mein Zeidt hier mitt lesen und kirchengehen, welches einem mönchslehben nicht ungleich ist." Verder wordt nergens over het verblijf te Utrecht gesproken.

Uit de vroedschapsnotulen van den 28sten Mei 1660 blijkt, dat graaf Philippus zeer ingenomen was met de wijze, waarop het Utrechtsche stadsbestuur zijn belangstelling had getoond, en wederkeurig gaf de vroedschap blijk, dat ze bijzonder vereerd was door de woorden waarin de graaf zijn dank had uitgedrukt, door ze in extenso in de notulen op te laten nemen:

„Dat de Heeren, hare, bij onser soo veeljarigen bij haer gehouden en bijwoning bevonene affectie, noch tegenwoordich niet van haer gelaten, hebben wij daer uyt verstaen, om datse onse beede tot onses onlangs geboornen zoonkens doopgetuygen haer te bekennen, niet in quaden hebben opgenomen, maer onse affgeordenden met goede audientie accepteert, oock onse soonken met soo een aensienlijcken doop-present gehonoreert hebben, tot onser grooter besonderen blijchap. Gelijk wij dan nu konnen betuygen, dat het welvaren der stad Utrecht oock van herten lief geweest is, also werden wij in sodanen onsen gemoede confirmeert, ende wenschen oock onder anderen gelucksalicheyden oock deese, dat wij onse herte, door betuyginge onses goeden willens, inder daet ende het werck selven kosten bethoonen, doch willen

wij hopen, Godt de Heere sal onse kinderen met sodaene qualiteyten versien, datse des Stadt Utrecht, ende den Heeren haere diensten kunnen bewijzen, ende dat gelijk ons verleenen, dat sij sodane diensten te presteren, niet minder als wij, haer sullen beneerstigen: Ondertusschen wij onse dancksegginge hier mede verrichten, ende soo veele mogelijk tot haren dienst, ons te beneerstigen verspreeken, oock hier bij bekent maecken, dat bij de aengestelde doopmaeltijd wij door eenen voornamen Heere UEd. plaetse hebben laten becleeden. Versoeckende hier mede aen de Heeren, om hare affectie tegens ons, ende die ons toegedaen zijn, te behouden, ende deselve hier mede Godes genadigen bescherminge aanbevelende.

Datum Buckeburg den XIXen May a^o 1660.

Onderstont Der Heeren Vriendwilliger. Philip. G. s. s. Lip.

De superscriptie was: Aende Ed. Erentveste Hoochwijse ende Hoochgeleerde Heeren, Burgermeesteren ende Raeth der Stad Utrecht, onsen besunderen geliefden Heeren ende vrienden." E.

1) Zie het hoofdstuk „de Pillegift" in: G. D. J. Schotel, Het Oud-Hollandsch huisgezin der 17de eeuw. 2de uitgave door H. C. Rogge. Leiden [, 1904]. 8°. Blz. 54—61.

2) J. Hubner, Geslacht-reken-kundige tafelen, beneffens de daar toe behorende geslacht-reken-kundige vragen, tot verklaring der staatkundige historie... Leyden, 1722, 1728. 2 dln. 2°. Tafel 209, 222, 424 en 429.

3) J. W. C. van Campen, Eenige aantekeningen over het Utrechtsche burggraafschap. In: Maandblad van „Oud-Utrecht" XII-1937, blz. 43—45.

4) F. J. G. ten Raa en F. de Bas, Het Staatsche leger, 1568—1795. Dl. IV (1625—1648), V (1648—1672). Breda, 1918, 1921. 8°.

5) H. Ribbentrop, Graf Philipp zur Lippe der Stammvater der Dynastie Schaumburg-Lippe. In: Mitteilungen aus der Lippischen Geschichte und Landeskunde VIII-1910, blz. 52—83.

DE SCHOUWBURG OP HET VREDENBURG.

Het besluit van den Gemeenteraad tot den bouw van een nieuwen schouwburg op het Lucasbolwerk luidt het verdwijnen in van den ouden op het Vredenburg. Zooals van vele menschen, wier naderend einde door gewisse teekenen wordt aangekondigd, den levensloop wordt nagespeurd, komt de neiging op, dat nu te doen van dit gebouw, — een neiging, die versterkt wordt nu de aandacht moet gevestigd worden op een aantal daarop betrekking hebbende prenten en teekeningen, die in de bij velen bekende bovenzaal in het Centraal museum ter bezichtiging gelegd zijn.

Eigenlijk moeten wij eerst nog een weinig tijds vóór zijn ontstaan teruggaan en wijzen op het, zij het slechts kortstondige, bestaan van een voorganger: de schouwburg van Koppedraajer, die van 1796 tot 1808 het Vredenburg misschien wel ter zelfder plaatse sierde; het was de eerste „vaste" schouwburg, die op 28 November

1796 in gebruik genomen werd en in den vroegen morgen van 28 Januari 1808 geheel tot asch verteerde. Maar meer dan op dat bestaan gewezen zij hier niet. De beschrijving van „Koning Lodewijk's hofschouwburg te Utrecht” van de hand van G. A. Evers, geplaatst in *Het Huis Oud & Nieuw*, 1916, afl. 11 licht hem, die daarover meer wil weten, ruimschoots in. Daar kan men ook lezen, hoe het koor van de Mariakerk met den meesten spoed tot schouwburg werd ingericht.

Eerst zeven jaren later kwam het plan op, om op het Vredenburg een nieuwen schouwburg te stichten. In April 1815 diende Corn. van Leeuwen een rekest bij Burgemeesteren in, waarop deze, na van verschillende instanties advies ontvangen te hebben, een gunstige beslissing namen. Zij stonden hem toe „om op het Vredenburg aan de eene zijde van de vierde rij boomen van de Elisabethstraat een vaststaande schouwburg” te doen plaatsen; hij moest een „naauwkeurig bestek van de inwendige bouworde” indienen, en de „zaal ten minsten vijftig voeten Utrechtsche maat binnens” werk voor de breedte en honderd en twintig voeten voor de lengte” ontwerpen; — hij moest een tarief indienen, waarvoor hij zijn gebouw zou verhuren en niet hij maar de Gecommitteerden tot de jaarmarkt zouden „met de voornaamste toneellisten overeenkomen”; de „permissie” werd verleend voor tien jaren, gedurende welken tijd aan geen ander verlot gegeven zou worden, behalve voor de (toen) aanstaande jaarmarkt.

Maar van dit plan kwam niets. Blijkbaar was geldgebrek daarvan de oorzaak. Daarom gaf Van Leeuwen het tooneel echter niet prijs.

Eind September van hetzelfde jaar diende hij weer een rekest in, waarbij hij verzocht om „voor den tijd van 9 maanden permissie te mogen bekomen alleen en bij uitsluiting van alle anderen tooneelgezelschappen te mogen doen spelen”, zulks „uit hoofde van de kosten, die hij verplicht is te maken, tot het plaatsen van een tent of loots, geappropriëerd voor een schouwburg, bij hem in huur aangestaan”. De gecommitteerden tot de jaarmarkt adviseerden gunstig op zijn verzoek en zoo verkreeg hij 10 October 1815 nevens zijn octrooi toestemming tot het plaatsen van de „tent”.

Het bouwsel zou een lengte van 100 en een breedte van 40 voet hebben en daarnaast een „koffijkamer”, lang 24 en breed 12 voet (Amsterdamsche maat).

Twee voorwaarden werden gesteld: de tooneelgezelschappen, die er zouden optreden moesten daartoe eerst verlot verkregen hebben, en „bij aldien er een vaste schouwburg voor de aanstaande jaarmarkt werd gebouwd en in gereedheid zoude zijn, hij alsdan, voor de gemelde jaarmarkt de opgeslagen tent of loots zal moeten afbreken”.

Er zweefde dus ook nog een „vaste” schouwburg, waarvan men

vermoedde, dat de bouw binnen een jaar plaats gevonden zou hebben.

Maar dat vermoeden werd geen werkelijkheid en het „losse” gebouw stond nog na tweemaal negen maanden. Toen, 27 Maart 1817, werd aan Van Leeuwen op zijn verzoek toegestaan „om in de tent of loots staande op het Vreeburg, gedurende twee agter een volgende jaren . . . bij uitsluiting van alle andere tooneel representatiën” te doen geven. Bovendien werd hem nog toegestaan „het toneel van voormelde tent of loots zoodanig te vergroten of in te rigten, dat op hetzelfde balletten en pantomimes zullen kunnen vertoond worden”. Het begon dus veel te gelijken op een vast-los gebouw.

Van Leeuwen gaf echter zijn ideaal van een „vasten” schouwburg niet prijs. Wel zou zijn gehuurd gebouw het nog wat langer dan die twee jaren uithouden, maar vóór die nog verstreken zouden zijn, zou hij stappen ondernemen om zijn ideaal te bereiken.

In Februari 1819 diende hij bij „Burgemeesteren en Raden” opnieuw een rekest in. Daarin deelde hij eerst mede, „dat het lokaal door (hem) bewoond wordende in betrekking van koffij of wijnhuis, zedert lange aan hem het nodige bestaansmiddel niet meer opleverde”, waarom hij zijn verdiensten door „wekelijksche partijen” trachtte te vermeerderen, „waarvan den opbrengst echter tot het voorschreven einde niet toereikende is”. — Daarna, dat hij, „door vele ingezetenen dezer stad aangemoedigd tot verbetering en vergroting der thans bestaande schouwburg”, op het denkbeeld was gekomen, „dat het stellen van een vast en uitgestrekter gebouw” misschien veel „tot verbetering van zijne omstandigheden zoude toebrengen”, echter in geval het gebouw tegelijk „tot zijn verblijf en tot voortzetting van zijn tegenwoordig beroep zoude dienen”. — Verder, dat hij „in eerbiedige verwachting” van het bekomen der noodige toestemming zichzelf in staat gesteld had tot het zetten van een nieuwen schouwburg op het Vreeburg, „ook wel geheel van hout, doch op gemetselde steenen voet, met een zaal nevens dezelve”. De schouwburg dacht hij zich ter breedte van ruim 50 en de zaal van ongeveer 40 voet, „Utrechtsche of Amsterdamsche maat”; — de lengte berekende hij voor beiden op 130 à 140 voet, de hoogte van de uit twee verdiepingen bestaanden voorgevel van den schouwburg op 25 à 26 voet, van die van de zaal op 15 à 17½ voet. — „Omme dezelve met een goed succes bekroond te zien” wilde hij verzekerd zijn van een octrooi van 30 jaren voor zich en zijn opvolgers.

Groot moet zijn teleurstelling geweest zijn bij het vernemen, dat zijn verzoeken waren afgewezen. Maar ontmoedigd was hij niet. Hij schijnt in April een nieuwe poging gewaagd te hebben. Want aan gecommiteerden ter directie van stads finantiën, werd op 3 Mei 1819 verzocht, om de voorwaarden te formuleeren, waarop

zij meenden, dat aan Van Leeuwen vergund zou kunnen worden „op het Vreburg eenen nieuwen schouwburg met eene zaal daarevens te doen stellen”. Den 24^{en} d.a.v. deden zij daarvan mededeeling aan Burgemeesteren, die zich 1 Juni daarmede vereenigden en besloten „aan den suppliant deszelfs verzoek toe te staan” op vier voorwaarden:

1^e „dat hij deze schouwburg zal moeten stellen op dezelfde plaats, alwaar de tent, welke thans tot dit einde gebruikt wordt, is opgeslagen”;

2^e dat hij voor het te gebruiken terrein, dat eigendom van de stad bleef, jaarlijksch 3 gulden zou betalen;

3^e dat de bouw zou staan onder toezicht van de gecommiteerden tot de fabricage;

4^e dat geen gezelschap tot spelen zou worden toegelaten dan na bekomen toestemming van Burgemeesteren.

Meerdere plannen voor het nieuwe gebouw werden door den timmerman G. van Dorssen gemaakt, Het schijnt daarmede niet erg vlot gegaan te zijn. Dat kan de reden geweest zijn, dat eerst op 20 September 1820 de eerste steen gelegd werd. Op 9 Juli 1821 werd het gebouw „ingewijd” met de opvoering van het . . . treurspel „Maria Stuart, Koninginne van Schotland” van A. L. Barbaz naar Le Brun, met als slot een tooneelspel „De arme dichter”, — tus-schen beide spelen droeg M. Westerman een zelf vervaardigd „toepasselijk dichtstuk” voor.

Uit de wordingsgeschiedenis blijkt dus voldoende dat de schouwburg uit „armoede” werd gesticht en dat de „koffiekamer” er eigenlijk eerder was dan de schouwburg.

Van Leeuwen had nu zijn vurig begeerd gebouw. Maar de daarvan gekoesterde verwachting schijnt niet in vervulling gegaan te zijn. Zijn erfgenamen, die zijn nalatenschap slechts onder voorrecht van boedelbeschrijving aanvaard hadden, verkochten op 9 April 1842 het gebouw (met inbegrip van een woonhuis, koffiekamer en een groote zaal) met alles wat er toe behoorde, „decoratien, banken, glazen kroon” enz., benevens het daarnaast staande gebouw, „bevorens genaamd geweest het Nederlandsche Koffyhuis, thans ingerigt tot ene fraaije concertzaal, met de spiegels en andere ornamenten”. Kooper werd W. H. de Heus, die — naar Van Sorgen mededeelt — de schouwburg verpachtte. Anders ging het met diens opvolger, Mr. J. G. Bosch, die het gebouw begin 1851 kocht met zeer ideale bedoelingen. Er was toch, zoo schreef hij in een rekest aan Burgemeester en Wethouders van October 1851, „geen gebouw, waarin ons volk zich op eene meer zedelijke en beschavende wijze vermaakt dan in den schouwburg; waar van het tooneel tot hetzelfde wordt gesproken; waar het door zinnelijke voorstellingen leert en door voorbeelden

waardeert, wat het elders door woorden en vermaningen slechts kan worden voorgehouden". Hij wilde den schouwburg daaraan doen beantwoorden, en het voor het publiek nuttelooze weren. Daartoe was hij tot den aankoop overgegaan en had hij reeds al het mogelijke gedaan, „om dezen volksschouwburg geregeld en doelmatig in te rigten", de zitplaatsen makkelijker gemaakt en het inwendige doen verfraaien en verbeteren; bovendien had hij „vele eerste muzijkmeesters" voor het orchest weten te verkrijgen. Maar in alles kon hij niet voorzien zonder krachtdadige hulp, te meer daar hij „verscheidene honderden guldens" aan opera's enz. verloren had. Nu vroeg hij een bijdrage uit de „stedelijke" kas om het „decoratief hoogst doelmatig te verbeteren" en een jaarlijks subsidie tot onderhoud daarvan. Bij de behandeling van de begrooting wist de burgemeester tegen het advies der commissie in, een jaarlijks bedrag van f 1000.— „voor het tooneel" te verkrijgen.

Tweemaal kreeg het gebouw een kleine uitbreiding. Eerst in 1853, in welk jaar Mr. Bosch verzocht het gebouw te mogen verlengen om de noodige ruimte te verkrijgen voor de berging van het decoratief en het maken van kleedkamers voor de „tooneel-lijsten"; over de geheele breedte werd het gebouw met „5 el 40 duim" verlengd. Daarna in 1859, toen op verzoek van J. Ed. de Vries, die sinds 1 Mei 1855 eigenaar was, hem het stukje grond naast het tooneel achter de koffiekamer werd afgestaan, op conditie o.a. dat een „uitgebouwde trap" zou worden weggebroken, en dat voortaan het aanbrengen van een trap niet meer zou worden toegelaten.

Kleine veranderingen waren dit slechts. Groote veranderingen hadden eerst plaats in 1881 nadat het gebouw was overgegaan aan de Utrechtsche schouwburg-Maatschappij. Op het tooneel na werd toen het gebouw nagenoeg geheel vernieuwd.

De in 1881 door genoemde maatschappij met de gemeente gesloten overeenkomst, droeg de kiem van een gemeentelijke exploitatie. Het was trouwens de oorspronkelijke bedoeling der gestichte maatschappij om het gebouw te vernieuwen en het na aflossing van alle schulden aan de gemeente over te dragen. Volgens de overeenkomst zou de gemeente na 30 jaren het gebouw en de daartoe behorende goederen aankopen.

Zoo werd de gemeente in 1913 eigenares. Tijdens haar beheer werden verschillende veranderingen aangebracht, die het uiterlijk aanzien van het gebouw nagenoeg niet wijzigden, maar de inwendige inrichting geheel veranderden en veel verbeterden. Op dien weg der verbetering was men van plan door te gaan. Het nu genomen besluit maakt de laatste verbeteringsplannen overbodig.

Nadruk verboden.

K.